

читачам глибше ознайомитися з певними темами і науковими проблемами, що існують у пізнанні розселення слов'ян.

Незважаючи на мовні помилки у текстах та зазначені недосконалості книжки, вона буде корисною для учнів шкіл, студентів вишів та освітян у процесі вивчення чи викладання теми розселення слов'ян, що передбачено чинними навчальними програмами, а також пов'язаних з нею тем. Книга допоможе широкому колу читачів розширити та поглибити свої знання про історичний

процес на території сучасної України і більшої частини Європи у добу Великого переселення народів.

Володимир БАРАН

доктор історичних наук, професор,
член-кореспондент НАН України,
провідний науковий співробітник
відділу української етнології НДІУ

Олег ЧИРКОВ

науковий співробітник відділу
української етнології НДІУ

УКРАЇНА VS РОСІЯ – ЦИВІЛІЗАЦІЙНЕ ТА ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНЕ ПРОТИСТОЯННЯ

(Рецензія на книгу Залізняк Л. Л. «Україна між Сходом і Заходом. Про витоки і суть російсько-української війни 2014 р.». – К.: Шлях, 2014. – 168 с.)

Доктор історичних наук, професор Києво-Могилянської академії, завідувач відділу кам'яної доби Інституту археології НАН України Л. Залізняк – знаний фахівець у царині археології, етнології, історії та українознавства. Його статті і монографії, виступи на наукових форумах завжди викликають підвищений інтерес як у науковому, освітянському та експертному середовищі, так і серед патріотично налаштованих громадян України. Це знову підтвердило актуальне українознавче дослідження «Україна між Сходом і Заходом», яке побачило світ восени 2014 р. Праця Л. Залізняка містить його напрацювання з історії російсько-українських відносин, які не лише допоможуть зрозуміти сутність (геополітичну, історичну, геоекономічну й етнокультурну) російсько-українського конфлікту, а й глибинне підґрунтя цивілізаційного

протистояння між Європою та Євразією на землях України, починаючи з середньовіччя і до сьогодення.

Вперше, з 1991 р., з часу відновлення державності наша країна стала об'єктом масштабної агресії з боку північно-східного сусіда. Л. Залізняк з цього приводу у «Вступі» наголошує: «Російсько-українська війна 2014 р. не є пересічним збройним конфліктом між сусідніми державами за володіння спірними територіями, якими було більшість війн в історії людства. Для українців, що захищають від російської агресії свою батьківщину, це вітчизняна війна, яка має виразні ознаки збройного зіткнення вищого порядку, що зветься цивілізаційною війною. Останню визначають як військовий конфлікт вищого порядку між суспільствами різної ментальності, культурної орієнтації, історичної пам'яті, традиції» (с. 4).

З метою зруйнування імперсько-шовіністичних міфів про Україну й українців та досягнення міжцивілізаційного конфлікту між демократією та тоталітаризмом була підготована і оприлюднена Л. Залізником ця праця, яка має всі шанси допомогти українському народу усвідомити і зрозуміти усю глибинну сутність протистояння на теренах нашої Батьківщини російському експансіонізму та, зрештою, перемогти і знищити останню імперію XXI ст.!

Книга складається зі вступу, семи розділів (частин), додатка та післямови. У першому розділі «Про українську націю та національну ідею» аналізуються такі базові поняття, як «етнос», «нація», «національна еліта», «національна ідея». Л. Залізник зазначає, що синонімічні терміни «етнос» і «нація» перекладаються з грецької та латини однаковим словом «народ», але латинське слово «нація» (nation) вживається переважно у Західній Європі, де більшість народів здавна мають власні держави, тому дефініція «нація» у наш час набула значення «одержавлений народ», тоді як поняттям «етнос» користуються найчастіше для позначення народу взагалі, незалежно від того, чи створив він власну державу, чи має колоніальний статус у державі сусідів. Саме тому народ або етнос – це історично сформована людська спільнота, яка відрізняється від своїх сусідів окремою власною територією (Батьківщиною), культурою, мовою, психічним складом (ментальністю) та самосвідомістю. Народ, що історично дозрів до створення власної держави, називають нацією, яка і є, на думку професора, вищою формою розвитку етносу. Перетворення етносу в націю, зазначає Л. Залізник, відбувається шляхом зростання й поглиблення самосвідомості його

носіїв; етнічна свідомість, спираючись на консервативний механізм традицій, забезпечує збереження і передачу з покоління в покоління етновизначальних рис матеріальної та духовної культури, мови, ментальності тощо. Також етнос, на відміну від нації, не усвідомлює свою єдність у межах власної етнічної території, має несформовані національні інтереси і тому не здатний створити незалежну національну державу. Але з часом пасивна етнічна самосвідомість розвивається в активну національну (с. 6 –7).

Щодо найбільш дискусійного в сучасній Україні досягнення сутності поняття «національна ідея» Л. Залізник наголошує: «Національну самосвідомість, що відрізняється від етнічної активним державницьким спрямуванням, називають національною ідеєю. Іншими словами, національна ідея – це воля народу до незалежності, що реалізується у власній державі. Зазначимо, що під незалежною національною державою цивілізований світ розуміє демократичні європейські країни Францію, Німеччину, Швецію, Угорщину, Фінляндію, Польщу тощо. Саме вони і є зразком для державного будівництва на постімперських просторах, в т. ч. в Україні» (с. 7).

У другій частині «Від козацької України до Новоросії» Л. Залізник дає фахову оцінку неоімперському шовіністичному проекту «Новоросія». Автор переконаний, що сепаратистська ідея т. зв. «вільної» республіки Новоросії далеко не нова, бо інспірується Москвою не вперше. Нові національні незалежні держави, які постанали на уламках тоталітарної імперії, Кремль буде намагатися демонтувати на економічні регіони (наприклад, Крим, Донбас, Новоросія тощо), що мають стати цеглинками для будівництва нової «єдиної і неділимої». Саме тому справжні

наміри В. Путіна та його прибічників зовсім не відродження «вільної Новоросії», а розчленування України за старим імперським принципом «розділяй і владаюй» з метою відродження тюрми народів, якою завжди була, є і буде Російська імперія, незважаючи на зовнішню форму – СРСР, РФ тощо (с. 45 – 46).

У третій частині книги «Загибель імперії» Л. Залізник аналізує сутність імперій, засадничі основи їхніх ідеологій, основні історичні етапи розвитку та дієву альтернативу імперським наддержавним утворенням. Зокрема, автор пише: «Імперія – надцентралізована мілітарна держава, володіння якої є конгломератом національних територій кількох підкорених народів. Імперська форма державності набуває поширення на певному історичному етапі розвитку людства. Він охоплює відтинок часу від знайомства людини з металургією, бронзи та початку класового розшарування до промислових революцій кінця XVIII–XIX ст. Тобто імперська організація суспільства панувала в історії людства з часів єгипетських фараонів. Більшість імперій займали певний природно-економічний регіон. Вихід за його межі нерідко ставав причиною загибелі держави. Так, римляни завоювали Середземномор'я – зону культивативації винограду. Спроби приєднати землі лісової смуги Європи закінчилися для Римської імперії крахом. Це ж сталося з Арабським халіфатом та монгольською імперією Чингізхана. Під сильним впливом Золотої Орди сформувалося Московське царство, на якому постала Російська імперія. Тому її європейські колонії (Польща, Фінляндія, Прибалтика, Україна, Молдова), що мали тісні економічні та культурні зв'язки з Європою, традиційно виявляли сильні відцентрові

тенденції. Власне це стало однією з причин розвалу СРСР» (с. 47– 48).

В умовах системної кризи імперія або розвалюється, або завойовується іншим агресором, третій шлях виходу імперії з кризи – це її реформування. Але світова історія не знає випадків благополучного перетворення імперій, які завжди були тюрмами народів, у мононаціональні, стабільні держави. Всі імперії рано чи пізно розпадалися або втрачали свою національну периферію. Саме цей історичний закон, наголошує Л. Залізник, є запорукою майбутньої незалежності українського народу (с. 48 – 66).

У четвертій частині «Обережно: федералізація» автор досліджує проблему функціонування федеративних держав загалом і ймовірну федералізацію України зокрема. Як показує автор, усі спроби федералізувати Україну здійснювалися вороже налаштованими до неї зовнішніми силами або їхніми агентами всередині країни. Тому не даймо одурити себе, емоційно закликає вчений, зруйнувавши Україну черговою її «федералізацією», за яскравою вивіскою якої ховається банальний сепаратизм, у всіх цивілізованих країнах світу сепаратизм – це тяжкий державний злочин, що через розчленування країни, кривавий громадянський конфлікт веде до загибелі держави та її громадян (с. 67–75).

У п'ятій частині «Українська еліта. Важкий шлях у лідери нації» автор характеризує сутність та проблеми становлення провідної верстви України. Л. Залізник наголошує, що низькі темпи трансформації України в сучасну європейську державу значною мірою зумовлені консервацією при владі старого радянського чиновництва, а генетично властивий колишній партійній і комсомольській номенклатурі УРСР комплекс національної

меншовартості продовжує керувати діями значної частини державної еліти сучасної України, саме це завадило їй за роки незалежності трансформуватися в національну еліту європейського зразка і сприяло її злиттю з криміналізованими олігархічними кланами доби первинного накопичення капіталу (с. 76 – 87).

У шостій частині «Східна Європа в системі світових цивілізацій» Л. Залізник аналізує головні принципи історичної моделі О. Шпенглера – А. Тойнбі та концепцію зіткнень цивілізацій С. Хантінгтона. Як пише автор, буремне ХХ ст. відзначилось в історичній науці радикальною зміною концепцій, на зміну анахронічній історіософії стадіальності прийшло розуміння багатоваріантності людської історії. Л. Залізник переконаний, що найважливіший для Європи геополітичний розлом проходить не на півдні, а на сході: це не мусульманське пограниччя, а кордон з православно-російською цивілізацією Євразії, де дуже важливим чинником виступає Україна (с. 9 – 108).

У сьомій частині «Україна та Росія. Різні історичні долі» вчений фахово характеризує цивілізаційний розвиток України та Росії. Зокрема, він зазначає: «Ми є свідками прикінцевого акту грандіозної історичної драми, що останні три тисячоліття була стрижнем історії людства. Протистояння між Заходом і Сходом завершується перемогою динамічних суспільств з ефективною економікою європейського типу. Мирне змагання нерідко переходило у криваву боротьбу між свободою і рабством, між вільною і примусовою працею, між європейським та азійським способом виробництва. Україна опинилася у прифронтівій смузі грандіозної битви між Європою та Азією. Це зумовило її драматичну історичну долю» (с. 109).

На думку Л. Залізника, Україна та Росія історично належали до різних типів цивілізації, якщо Україна своєю історичною долею з часів Київської Русі до кінця XVIII ст. була нерозривно пов'язана з Європою, то Росія розвивалася як деспотія східного типу, оскільки генетично значною мірою була пов'язана з монгольською імперією Чингізидів, тому не можна включати Київську Русь до російської історії як перший етап розвитку Російської держави, також ці державні утворення принципово відрізняються генезою, способом виробництва, суспільними відносинами, напрямками економічних, політичних, культурних і духовних зв'язків (с. 141–142).

Підсумовуючи, Л. Залізник наголошує: «Цивілізаційна орієнтація українства на Захід – це не тільки данина давнім історичним зв'язкам. Можна сказати без перебільшення, що приєднання до цивілізованої Європи є питання життя чи смерті української нації. Історія переконливо свідчить, що політика етноциду була засадничим принципом існування Російської імперії, починаючи з тотального нищення псково-новгородців Іваном IV і закінчуючи сталінськими голодоморами та путінським «замиренням» Чечні ... Сучасній Європі, яка існує у формі національних держав, а не уніфікованих, централізованих імперій, політика етноциду не властива. Отже, європейський вибір – єдина реальна перспектива існування української нації у XXI ст.» (с. 143).

У «Додатках» автор оприлюднює низку документів, які свідчать про цілеспрямовану політику Росії (царської, імперської, більшовицької) щодо цілковитого російщення України й українців.

У післямові Л. Залізник зазначає, що кремлівські лідери та вожді т. зв. «ДНР» і

«ЛНР» намагаються подати світовій громадськості російсько-українську війну на Донбасі 2014 р. як священну національно-визвольну боротьбу волелюбного народу Донбасу за незалежність від Києва, але все це лише незграбна спроба завуальовати відверте збройне вторгнення імперської Росії на землі сусідньої суверенної держави. Війна 2014 р., переконаний Л. Залізник, за своєю суттю є цивілізаційним конфліктом між Європою та Азією, між великими людськими спільнотами з принципово різними ментальностями, культурними традиціями, духовними цінностями, це війна між європейською та євразійською цивілізаціями. Поки що жертвою її імперських апетитів стають найближчі сусіди – Грузія й Україна, але Путін не зупиниться в Україні, як свідчить історія людства, імперську агресію можна зупинити лише силою, тобто належною відсічю. Отже, наголошує автор, Україна зараз є східним форпостом європейської цивілізації, знищивши який Путін прийде до Європи (с. 164–166).

Наостанок Л. Залізник закликає: «Та будьмо оптимістами і сподіваймося на краще. Рано чи пізно усі війни закінчуються миром, а всі імперії неминуче розпадаються. Путінська Росія – остання імперія в сучасному світі. Існує вона, попри неефективну, надцентралізовану економіку, коштом продажу нафти і газу. Падіння цін на енергоносії неминуче призведе до розпаду імперії на національні держави та економічно самодостатні регіони. І статися це може несподівано швидко. Отже, єдиний шлях самозбереження української нації, це швидка інтеграція до цивілізованої Європи. Нашим гаслом повинен стати перефразований заклик М. Хвильового: «Геть від Москви, назад в Європу!». Для громадян України

немає альтернативи руху в бік цивілізованих країн Заходу, які базуються на ринковій економіці і влаштовані за принципом сучасних національних держав. У цьому запорука виживання української нації та незалежності України» (с. 167).

Загалом наукова праця Л. Залізника насичена історичними фактами, що дають змогу досягнути минуле України й українців, допомогти сучасній українській нації перемогти агресивну неоімпералістичну експансію Російської Федерації та зберегти самобутність українського народу в сучасному етнокультурному просторі.

Разом з тим після детального ознайомлення з нею у рецензента виникли деякі зауваження: 1) переважна більшість текстів (статей), з яких складається ця книга, написана у середині 90-х років ХХ ст. і на початку т. зв. «нульових» ХХІ ст., і коли читаєш їх у 2015 р., то відчувається, що деяка частина з них «морально застаріла» (особливо це стосується порівняльного аналізу РФ доби Єльцина, раннього Путіна і сучасної імперсько-шовіністичної Росії); 2) у книзі зустрічаються незначні текстові помилки, проте це аж ніяк не применшує цінність і вагомість наративу Л. Залізника. Розуміючи, що, готуючи книгу до друку, автор був суттєво обмежений у часі, хоча б тому, що вона є гостро затребуваною суспільством.

Таким чином, сподіваємося, що рецензоване наукове видання може бути цікавим як для безпосередніх учасників російсько-української війни, так і ширшого суспільного загалу, яким не байдужа історична доля України.

Юрій ФІГУРНИЙ

кандидат історичних наук,
завідувач відділу
української етнології НДІУ